

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Юридичний факультет

Кафедра адміністративного
права та судочинства

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни: «Фінансове право»

на тему: «Правові аспекти фінансової інклюзії: забезпечення доступу до
фінансових послуг»

Студент групи: ПР-31

Лукашов М.

Керівник: док. філ. з права, доц. Кузь Т.В.

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS ____

Члени комісії _____

(підпис) (прізвище та
ініціали)

Тернопіль - 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Теоретико-правові засади фінансової інклюзії.....	6
1.1. Поняття, принципи та значення фінансової інклюзії в сучасній правовій системі.....	6
1.2. Міжнародні стандарти та зарубіжний досвід правового регулювання доступу до фінансових послуг.....	8
1.3. Роль центральних банків та міжнародних організацій у забезпеченні фінансової доступності.....	10
Розділ 2. Правове регулювання забезпечення фінансової інклюзії в Україні.....	13
2.1. Аналіз національного законодавства у сфері банківських та небанківських фінансових послуг.....	13
2.2. Правові механізми захисту прав споживачів як елемент інклюзивного фінансового середовища.....	16
2.3. Державна стратегія розвитку фінансового сектору та цифровізація фінансових послуг.....	19
Розділ 3. Проблеми та перспективи вдосконалення правового забезпечення фінансової інклюзії.....	22
3.1. Правові бар'єри у доступі до фінансових послуг для вразливих верств населення.....	22
3.2. Вплив фінтех-технологій та криптовалют на правове поле фінансової інклюзії.....	24
3.3. Напрями гармонізації українського законодавства з нормами ЄС щодо фінансової доступності.....	26
ВИСНОВКИ.....	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	33

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі доступ до фінансових послуг перестав бути привілеєм – він перетворився на невід'ємну умову повноцінної участі людини в економічному житті суспільства. Фінансова інклюзія, тобто забезпечення можливості для всіх верств населення користуватися базовими фінансовими продуктами та послугами на прийнятних умовах, набула статусу стратегічного пріоритету як для розвинених держав, так і для країн, що розвиваються. В Україні це питання набуває особливої гостроти в умовах воєнного стану, масштабного переміщення населення, цифрової трансформації економіки та курсу на інтеграцію до Європейського Союзу.

Незважаючи на помітний прогрес у розвитку платіжної інфраструктури та банківського сектору, значна частина громадян України – зокрема літні люди, особи з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи, мешканці сільської місцевості – залишаються фактично виключеними з фінансової системи. Правове підґрунтя цієї проблеми є недостатньо дослідженим: законодавство досі не містить комплексного механізму забезпечення фінансової доступності, а норми, що регулюють окремі аспекти цієї сфери, є розпорошеними та неузгодженими.

Паралельно стрімкий розвиток фінтех-технологій, мобільних платежів та децентралізованих фінансових інструментів відкриває принципово нові можливості для розширення доступу до фінансових послуг, проте водночас породжує нові правові виклики – щодо захисту прав споживачів, регулювання криптоактивів, запобігання шахрайству. Ці процеси вимагають своєчасного реагування з боку законодавця та формування відповідної правової бази.

Стан дослідження теми. Проблематика фінансової інклюзії перебуває на перетині фінансового права, банківського регулювання, права захисту прав споживачів та цифрового права. Окремі аспекти цієї теми висвітлювались у працях таких вчених, як О. П. Орлюк, Л. К. Воронова, Д. О. Гетманцев, Н. Ю. Пришва, А. А. Нечай та інших представників науки фінансового права. Проте комплексного правового дослідження фінансової інклюзії як самостійного

інституту в Україні досі проведено не було. Більшість наявних наукових праць зосереджені або на суто економічних аспектах доступності фінансових послуг, або на окремих інструментах (банківські рахунки, мікрокредитування), залишаючи поза увагою системний правовий вимір проблеми.

Мета курсової роботи – розкрити правову сутність фінансової інклюзії, проаналізувати механізми її правового забезпечення в Україні та визначити напрями гармонізації вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами у цій сфері.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких *завдань*:

з'ясувати поняття, принципи та значення фінансової інклюзії в сучасній правовій системі;

дослідити міжнародні стандарти та зарубіжний досвід правового регулювання доступу до фінансових послуг;

визначити роль центральних банків та міжнародних організацій у забезпеченні фінансової доступності;

проаналізувати національне законодавство у сфері банківських та небанківських фінансових послуг крізь призму забезпечення їхньої доступності;

розглянути правові механізми захисту прав споживачів фінансових послуг;

охарактеризувати державну стратегію розвитку фінансового сектору та цифровізацію фінансових послуг;

виявити правові бар'єри у доступі до фінансових послуг для вразливих верств населення;

оцінити вплив фінтех-технологій та криптовалют на правове поле фінансової інклюзії;

запропонувати напрями гармонізації українського законодавства з нормами ЄС щодо фінансової доступності.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі забезпечення доступу фізичних та юридичних осіб до фінансових послуг, зокрема банківських, платіжних, страхових та інвестиційних.

Предметом дослідження є правові норми, що регулюють питання фінансової інклюдії в Україні та зарубіжних країнах, міжнародні стандарти у цій сфері, а також практика їх застосування.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. Діалектичний метод використано для дослідження фінансової інклюдії як динамічного правового явища; порівняльно-правовий – для аналізу зарубіжного та міжнародного досвіду; системно-структурний – для з'ясування місця фінансової інклюдії в системі фінансового права; формально-юридичний – для тлумачення нормативно-правових актів.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів (дев'яти підрозділів), висновків та списку використаних джерел. У першому розділі розкриваються теоретико-правові засади фінансової інклюдії. Другий розділ присвячено аналізу чинного правового регулювання забезпечення фінансової доступності в Україні. Третій розділ містить дослідження проблемних аспектів та перспектив вдосконалення відповідного правового забезпечення.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ

1.1. Поняття, принципи та значення фінансової інклюзії в сучасній правовій системі .

Зростаюча важливість фінансової інклюзії зумовлена глобальними трансформаціями у фінансовому секторі та необхідністю забезпечення рівного доступу до фінансування для різних верств населення. Фінансова інклюзія – це широкий термін; він охоплює весь спектр правових, організаційних та економічних механізмів, які гарантують людям доступ до основних фінансових продуктів та послуг (банківських рахунків, кредитів, страхування, платіжних інструментів) незалежно від рівня їхнього доходу, географічного розташування, соціального статусу чи рівня фінансової грамотності.

Вітчизняне законодавство розглядає фінансову інклюзію як складову ширшої проблеми забезпечення рівного доступу до державних послуг, що закріплюється через відповідні нормативно-правові та інституційні механізми.

Правова архітектура доступу до фінансування побудована на основі конституційного принципу рівності прав і свобод людини (стаття 24 Конституції України), який вимагає від держави забезпечувати людям рівний доступ до всіх фінансових ресурсів без дискримінації. Ключовими законодавчими актами, що забезпечують регуляторну базу для доступу до фінансових ресурсів, є Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» та Закон України «Про платіжні послуги», які визначають загальні принципи надання фінансових послуг та встановлюють стандарти для учасників ринку.

Щодо того, як фінансова інклюзія була кодифікована як частина вітчизняної правової бази, ніхто не зміг об'єднати всі різні правові визначення в одне єдине визначення в правовій системі. Тому існує багато визначень, заснованих на багатьох різних наукових підходах до цієї теми. Одне з них належить О.Д. Гетманцеву, який визначив фінансову інклюзію як «систему правових відносин для усунення бар'єрів у доступі до фінансових послуг через брак інституційної, інформаційної та фізичної інфраструктури». Це визначення фінансової інклюзії

має юридичний характер і дозволяє розрізняти інклюзію як право (суб'єктивне), а також умову (об'єктивну) в рамках визначення інклюзії.

Серед основних принципів фінансової інклюзії, як вони виражені в правовій теорії та регуляторній діяльності, слід наголосити на таких принципах:

принцип доступу (забезпечення як цифрового, так і фізичного доступу до фінансових послуг),

принцип недискримінації (заборона встановлення обмежень з будь-яких підстав, окрім тих, що стосуються фінансової спроможності особи);

принцип ясності (надання інформації, легкої для розуміння споживачем);

принцип захисту (забезпечення правового захисту від зловживань споживачів з боку постачальників послуг) [7];

принцип пропорційності регулювання (забезпечення балансу між вимогами суб'єктів ринку та потребами споживача).

Ці принципи виражені в тексті Закону України "Про банки та банківську діяльність" [6] та Закону України "Про кредитні спілки" [14], які встановлюють основу для функціонування спеціалізованих суб'єктів на фінансовому ринку. Системний характер фінансової інклюзії визначає її суттєву роль у сучасній юриспруденції; вона не є самостійним правовим розвитком, а тісно пов'язана з усіма аспектами банківського, страхового, споживчого та адміністративного права.

Основи для розвитку відповідного регуляторного середовища в Україні визначаються міжнародними зобов'язаннями, які взяла на себе Україна, з особливим акцентом на її участь у Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року, яка включає фінансову інклюзію як один з основних напрямків національної фінансової політики.

Крім того, перед юрисдикціями стоїть завдання розробити нормативні акти, що враховують наслідки цифровізації економіки, включаючи реінтеграцію ветеранів та інших верств населення, які її найбільше потребують, а також сприяють зусиллям уряду щодо боротьби з відмиванням грошей. Таким чином, доступність фінансових послуг та створення урядами належної регуляторної

бази для цих послуг – це лише два аспекти фінансової інклюзії, що є частиною правової системи, створеної суспільством; тобто вона стосується не лише того, що повинен робити уряд; вона також стосується того, на що має законне право людина. Саме цей компонент також слугує основою для створення соціально відповідальної правової системи та сталого економічного зростання.

1.2. Міжнародні стандарти та зарубіжний досвід правового регулювання доступу до фінансових послуг

Багаторівнева система документації формує основу для міжнародно-правового регулювання фінансової інклюзії (наприклад, через органи ООН, рішення G20 та спеціалізовані регіональні організації, такі як ЄС). Різноманітність документів варіюється від документів «м'якого права» до обов'язкових правових інструментів для членів конкретних міжнародних організацій.

Принципи G20/OECD щодо захисту прав споживачів у сфері фінансових послуг [20] є одним із найважливіших міжнародних документів щодо фінансової інклюзії. Керівні принципи G20/OECD містять комплексний набір рекомендацій щодо створення системи захисту прав споживачів, пов'язаних з фінансовими послугами. У Керівних принципах рекомендуються дії щодо підвищення рівня фінансової грамотності споживачів, а також дії щодо створення ефективних механізмів вирішення спорів між споживачами та постачальниками фінансових послуг. Базельський комітет з банківського нагляду надає рекомендації щодо того, як здійснювати нагляд за банківським сектором, застосовуючи збалансований підхід; підхід, який тісно пов'язаний з розширенням доступу до банківських послуг для різних типів клієнтів. Європейський Союз розробив правову базу для регулювання фінансової інклюзії, використовуючи різноманітні директиви та регламенти. Ці правові інструменти розроблені для створення єдиного фінансового ринку у 27 державах-членах Європейського Союзу.

В результаті Директиви 2014/92/ЄС [8] усі місцеві жителі ЄС можуть відкрити базовий платіжний рахунок незалежно від суми або джерел доходу,

місця проживання чи можливості користуватися послугами постачальника фінансових послуг. Перехідна структура для забезпечення доступності платіжних послуг у державах-членах ЄС є надзвичайно позитивним кроком у напрямку забезпечення послідовного доступу до платіжних послуг. Впровадження Угоди про асоціацію – це процес приведення українського законодавства у відповідність із законодавством ЄС стосовно, але не обмежуючись: банківського регулювання, платіжних послуг та захисту прав споживачів [10].

У світі існують різні моделі регулювання фінансової інклюзії. Більшість розвинених країн (Велика Британія, Німеччина, Нідерланди) мають регуляторну систему, де держава встановлює мінімальні стандарти для забезпечення фінансової інклюзії, причому більша частина впровадження цих стандартів здійснюється учасниками ринку на основі доступних їм механізмів ліцензування та пруденційного нагляду.

Більшість країн Глобального Півдня (наприклад, Кенія, Індія, Бангладеш) мають директивні моделі, де мобільні фінансові платформи відіграють дуже важливу роль як у забезпеченні доступу, так і в його розширенні. Згідно зі звітом Світового банку «Глобальна фінансова інклюзія», цифровізація платіжних послуг та мобільних фінансових послуг відіграватиме ключову роль у прискоренні фінансової інклюзії в країнах, що розвиваються [18]. Держави Центральної та Східної Європи – Польща, Чеська Республіка та країни Балтії – мають значний досвід інтеграції вимог європейського інтеграційного процесу та потреб соціально вразливих груп населення щодо фінансової інклюзії, що є критично важливим для зусиль України. Правовий аналіз моделі кожної держави вказує на необхідність гібридного підходу для досягнення цієї мети. Зокрема, необхідно розробити та впровадити комплексну регуляторну базу з доступом до послуг, створенням цифрової фінансової інфраструктури, зміцненням системи захисту прав споживачів та запобіганням фінансовим злочинам [7][12]. Ця гібридна система відповідає стратегії збалансованого розвитку фінансового

сектору, яка має бути розроблена до 2025 року [9], та вирішує поточні проблеми, пов'язані з інституційно зростаючим ризиком фінансової інклюдії [17].

Отже, використання міжнародних стандартів, а також зарубіжного досвіду регулювання доступу до фінансових послуг, надає набір орієнтирів, які можна застосовувати в процесі вдосконалення вітчизняної законодавчої бази. Застосування передового досвіду вимагатиме як прямого копіювання закону, так і адаптації таких законів з урахуванням унікальних особливостей української правової системи, стану фінансового ринку в Україні та особливостей соціального ладу в Україні.

1.3. Роль центральних банків та міжнародних організацій у забезпеченні фінансової інклюдії

Для сприяння фінансовій інклюдії центральні банки є важливими установами, що виконують роль Казначейства у визначенні нормативних актів, нагляді та встановленні правил, що, своєю чергою, створює основу для доступу фізичних осіб до фінансових послуг. Центральний банк виступає «каталізатором» фінансової інклюдії, встановлюючи обов'язкові стандарти для учасників фінансового ринку в рамках правової бази кожної держави та надаючи методологічну підтримку учасникам фінансового ринку щодо надання фінансових послуг.

Як головний регулятор фінансового доступу в Україні, Національний банк України (НБУ) здійснює нагляд за банківською галуззю через законодавство [6], регулює пруденційні стандарти та встановлює вимоги до ліцензування. Таким чином, НБУ має прямий вплив на те, як банки можуть задовольняти потреби широкого кола клієнтів. У 2023 році НБУ опублікував звіт, який систематизував основні показники фінансового покриття в Україні та надав огляд пріоритетів діяльності НБУ [19]. Одним із найважливіших досягнень НБУ стало створення концепції Банку фінансової інклюдії [21], заснованої у 2024 році, для обслуговування населення, яке має обмежений доступ до стандартних банківських послуг. Закони України «Про страхування» [16], «Про кредитні спілки» [14] та «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [2] є частиною

встановленого правового середовища, в якому НБУ здійснює свою діяльність, пов'язану з фінансовою інклюзією.

Ці закони передбачають встановлення стандартів для небанківських фінансових установ, що працюють в Україні. Закон України «Про запобігання та боротьбу з легалізацією (відмиванням) доходів» [12] встановлює, що дозволено щодо проведення спрощеної ідентифікації клієнта, що є дуже важливим для розширення доступу до платежів та банківських послуг шляхом надання можливості вразливим верствам населення користуватися цими послугами без необхідності виконувати надмірні регуляторні вимоги. У світовому масштабі стандарти фінансової інклюзії, створення аналітичних звітів та надання технічної допомоги підтримуються на міжнародному рівні провідними установами. Світовий банк використовує свою міжнародну базу даних, набір показників Global FinX [18], для відстеження показників фінансової інклюзії у понад 140 країнах світу в рамках постійних зусиль щодо забезпечення емпіричної бази для регуляторних реформ.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) створює керівні принципи для створення захисту прав споживачів у сфері фінансових послуг [20] та допомагає у створенні міжнародних рекомендацій щодо фінансової освіти. Базельський комітет з банківського нагляду [22] гарантує гармонізацію пруденційних стандартів щодо всіх пруденційних рекомендацій, що застосовуються до малих та/або мікрофінансованих підприємств, шляхом використання пропорційного стандарту. Під час війни надзвичайно важливою є наявність регулятора, який може допомогти забезпечити всім людям доступ до фінансових продуктів. Існує безліч досліджень щодо фінансової та цифрової інклюзії різних груп, включаючи, але не обмежуючись, ветеранів або людей, які були вимушено переміщені. Багато з цих досліджень показали, що регулятори повинні мати можливість легко змінювати закони, що стосуються регулювання фінансових систем, щоб задовольнити потреби цих конкретних груп [23].

Багато з розглянутих досліджень також зазначали, що якщо люди фінансово захищені під час війни, це також безпосередньо впливає на рівень їхньої

фінансової інклюзії [13]. Ці дослідження також вказували на те, що правові механізми або закони, що використовуються регуляторами, повинні бути достатньо гнучкими, щоб мати змогу вирішувати будь-які виклики, спричинені війною. Крім того, у попередніх розглянутих дослідженнях також обговорювалося, як нещодавні зміни у фінансовій системі з точки зору правової підтримки для задоволення фінансових потреб різних груп були впроваджені в усьому світі, а також які перспективи задоволення цих потреб в Україні в майбутньому [11]. Існує дворівнева система інституційної підтримки фінансової інклюзії, одна з яких надається центральними банками, а інша – міжнародними організаціями. У цьому відношенні центральні банки мають повноваження виконувати регуляторні функції на національному рівні, тоді як міжнародні організації надають загальні глобальні рекомендації та координують зусилля між країнами. Таким чином, ці два рівні повинні ефективно взаємодіяти, щоб створити дієву правову базу для фінансової інклюзії, яка може вирішити сучасні проблеми соціально-економічного розвитку.

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз національного законодавства у сфері банківських та небанківських фінансових послуг

Правова система регулювання фінансових послуг в Україні формувалася впродовж трьох десятиліть в умовах складних соціально-економічних трансформацій, що обумовило її фрагментарний характер та суттєву неузгодженість між окремими нормативно-правовими актами. Конституція України як акт найвищої юридичної сили закріплює право кожного на підприємницьку діяльність (стаття 42), а також гарантує захист прав споживачів як обов'язок держави [1]. Саме ці конституційні положення формують правовий фундамент для побудови інклюзивного фінансового середовища, в якому доступ до фінансових послуг розглядається не як привілей, а як невід'ємна умова участі особи в економічному житті суспільства.

Протягом тривалого часу основу правового регулювання небанківських фінансових послуг в Україні становив Закон «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» 2001 року, який, однак, не відповідав сучасним вимогам ринку та не враховував потреби цифрової економіки. У грудні 2021 року Верховна Рада України прийняла принципово новий Закон «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [2]. Як зазначає В. Д. Гетманцев, відсутність такого розмежування була однією з системних вад вітчизняного фінансового права, що негативно позначалася на рівні довіри споживачів до небанківських фінансових установ [3, с. 210].

Паралельно з реформуванням законодавства про небанківські фінансові послуги відбулася кодифікація норм щодо платіжної інфраструктури. Закон України «Про платіжні послуги» № 1591-IX від 30 червня 2021 року [5] запровадив принципово нову регуляторну парадигму, засновану на функціональному, а не інституційному підході до визначення платіжних послуг. Цим законом уперше в українське законодавство введено поняття платіжної установи та установи електронних грошей як самостійних суб'єктів ринку, що не

є банками, проте мають право надавати широкий спектр платіжних послуг. Зазначена зміна правової парадигми має принципове значення для забезпечення фінансової інклюзії: розширення кола ліцензованих надавачів платіжних послуг об'єктивно збільшує конкуренцію на ринку та знижує бар'єри для споживачів, які раніше не могли або не бажали користуватися послугами традиційних банків.

Банківське законодавство України утворює відносно відокремлену підгалузь фінансового права. Закон «Про банки і банківську діяльність» № 2121-III від 7 грудня 2000 року [6] з численними подальшими змінами визначає вичерпний перелік банківських операцій, умови ліцензування банківської діяльності, порядок застосування режиму банківської таємниці та механізми пруденційного нагляду. Закон формує замкнену правову систему банківських послуг, яка за своєю природою орієнтована на обслуговування економічно активних верств населення з підтвердженням фінансовим статусом.

Водночас науковці звертають увагу на те, що нормативне розмежування між банківськими та небанківськими фінансовими послугами не завжди відповідає реальним потребам споживачів. Зокрема, для значної частини населення — мешканців сільської місцевості, осіб похилого віку, внутрішньо переміщених осіб — першочергова потреба полягає не в отриманні банківських кредитних продуктів, а в доступі до базових платіжних послуг за прийнятними умовами. Цю прогалину частково закривають небанківські фінансові установи, зокрема кредитні спілки, правовий статус яких визначається Законом «Про кредитні спілки» № 2908-III від 20 грудня 2001 року [14]. Кредитні спілки як кооперативні організації взаємодопомоги традиційно орієнтовані на обслуговування соціально однорідних груп населення та здатні усунути географічні бар'єри, характерні для традиційних банківських установ.

Реформа регуляторної архітектури фінансового ринку, відома як «спліт», що відбулася у 2020 році, суттєво вплинула на правове середовище надання фінансових послуг. Внаслідок ліквідації Національної комісії з державного регулювання ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг) та перерозподілу її повноважень між Національним банком України та Національною комісією з

цінних паперів та фондового ринку [10, с. 56] Національний банк України набув статусу мегарегулятора небанківського фінансового ринку. Це дозволило НБУ впровадити єдину ризик-орієнтовану методологію нагляду, спрямовану на зниження регуляторного навантаження для надавачів послуг, що обслуговують широкі верстви населення. Разом з тим, для небанківського сектору — ломбардів, лізингових компаній, страховиків — перехід до нової регуляторної системи супроводжується підвищенням вимог до капіталу та звітності, що в окремих випадках обмежує можливості таких установ надавати послуги малозабезпеченим клієнтам.

Окремого аналізу заслуговує правове регулювання страхового сектору. Закон «Про страхування» № 1909-IX від 18 листопада 2021 року [16] запровадив вимоги щодо платоспроможності страховиків, аналогічні стандартам директиви ЄС «Solvency II». Однак з точки зору фінансової інклюзії суттєвою прогалиною залишається відсутність будь-якого спеціального регуляторного механізму для стимулювання розвитку продуктів мікрострахування — доступних за ціною страхових продуктів із спрощеним порядком укладення договору, що могли б охопити соціально вразливі групи населення, які нині залишаються поза страховою системою.

Аналогічна ситуація спостерігається у сфері мікрофінансування: в Україні відсутній спеціальний законодавчий акт для мікрофінансових організацій, тому їхня діяльність регулюється загальними положеннями Закону «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [2], що не враховує специфіки мікрокредитування як інструменту фінансової інклюзії. Дослідження Світового банку свідчать про статистично значущу кореляцію між наявністю окремого законодавства для мікрофінансових організацій та вищим рівнем фінансової інклюзії в країні [18]. Основні закони, видані у 2021 році, створили якісно оновлене регуляторне середовище, однак їх повна імплементація ще не завершена, а низка аспектів — мережі цифрових агентів, дистанційна ідентифікація клієнтів, мікрофінансування — потребує додаткового законодавчого врегулювання [2; 5; 14].

2.2. Правові механізми захисту прав споживачів як елемент інклюзивного фінансового середовища

Захист прав споживачів фінансових послуг є невід'ємним елементом будь-якої ефективної системи фінансової інклюзії. Адже розширення формального доступу до фінансових послуг саме по собі не є достатньою умовою інклюзивності: якщо споживач позбавлений реальних правових гарантій від зловживань з боку надавача послуг, нерозумінні умов договору або неможливості захистити свої права в разі порушення, то такий доступ носить декларативний, а не дієвий характер. Саме тому правові механізми захисту прав споживачів розглядаються у науковій літературі як конститутивний елемент інклюзивного фінансового середовища [7, с. 30].

В Україні правовий захист споживачів фінансових послуг забезпечується через поєднання загального законодавства про захист прав споживачів та спеціальних нормативних актів у сфері фінансових послуг. Закон «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [2] визначає базові вимоги до договорів про надання фінансових послуг, зокрема щодо обов'язкового розкриття інформації про умови послуги, ефективну процентну ставку, права та обов'язки сторін. Закон «Про банки і банківську діяльність» [6] встановлює додаткові вимоги до банківської таємниці та захисту персональних даних клієнтів. Разом з тим, системний аналіз вказаних актів свідчить про відсутність єдиного комплексного законодавчого механізму захисту прав саме вразливих категорій споживачів фінансових послуг — осіб похилого віку, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб.

Важливим орієнтиром для вдосконалення вітчизняного законодавства є Директива 2014/92/ЄС [8], яка зобов'язала держави-члени ЄС гарантувати кожному споживачу, що законно проживає на їхній території, право відкрити базовий платіжний рахунок незалежно від рівня доходів чи відсутності постійної адреси. Цей принцип є принципово важливим для забезпечення фінансової інклюзії, оскільки він переводить доступ до базових фінансових послуг зі сфери дискреційних рішень банків у площину суб'єктивних прав споживачів, що

підлягають судовому захисту. В Україні аналогічне законодавче закріплення права на базовий платіжний рахунок поки що відсутнє, хоча Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року визначає впровадження відповідних гарантій як один із пріоритетних напрямів [9, с. 5].

Одним із найбільш гострих правових питань у сфері захисту споживачів є процедура ідентифікації та верифікації клієнтів відповідно до вимог Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» [12]. Цей закон, хоча й передбачає можливість спрощеної ідентифікації для окремих категорій операцій з низьким рівнем ризику, на практиці не забезпечує ефективного механізму реалізації такого спрощення. Фінансові установи, побоюючись регуляторних санкцій, вдаються до більш суворих процедур перевірки, ніж того вимагає закон. Наслідком є фактична недоступність фінансових послуг для ВПО, які не мають можливості підтвердити місце реєстрації, та для ветеранів, які перебувають у процесі соціальної реінтеграції [23]. Рекомендації FATF прямо вказують на необхідність балансування між вимогами боротьби з відмиванням коштів та цілями фінансової інклюзії, зокрема передбачають запровадження пропорційних заходів ідентифікації для транзакцій з низьким рівнем ризику — проте ці рекомендації ще не в повній мірі імplementовані у вітчизняне законодавство.

Принцип пропорційності регулювання є ключовим для забезпечення балансу між вимогами до учасників ринку та інтересами споживачів [8, с. 89]. Цей принцип передбачає, що регуляторні вимоги мають бути співмірні з реальним рівнем ризику, який несе та чи інша операція або категорія клієнтів, а не застосовуватися однаково до всіх учасників фінансових відносин. Особливо актуальним він є в контексті надання послуг соціально вразливим групам населення, для яких завищені вимоги ідентифікації або складні договірні конструкції стають непереборним бар'єром.

Реорганізація системи регуляторних органів, що відбулася у 2020 році, мала суттєвий вплив на механізми захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг. НБУ як новий мегарегулятор небанківського сектору здійснює нагляд за

дотриманням стандартів поведінки учасників ринку щодо споживачів, проте його повноваження у сфері поведінкового нагляду ще потребують законодавчого розширення. Шевчук О. та Ментух Н. зазначають, що гармонізація законодавства України з правом ЄС у частині захисту прав споживачів фінансових послуг є одним із ключових пріоритетів у рамках Угоди про асоціацію [10, с. 98].

Окремою проблемою є відсутність ефективних позасудових механізмів вирішення спорів між споживачами та надавачами фінансових послуг. Як зазначає О. О. Кот, механізми забезпечення суб'єктивних цивільних прав повинні мати встановлені процесуальні гарантії, без яких навіть законодавчо закріплені права не мають реального захисту [15, с. 310]. Чинна в Україні система захисту прав споживачів фінансових послуг позасудовими засобами є фрагментарною: відсутній повноцінний фінансовий омбудсмен із широкими повноваженнями, аналогічний тим, що функціонують у Великій Британії чи Польщі. Принципи G20/OECP з захисту прав споживачів у сфері фінансових послуг [20] рекомендують забезпечити кожному споживачу доступ до незалежного, ефективного та безоплатного механізму вирішення спорів. Імплементация цього принципу в Україні потребує прийняття окремого законодавчого акта про фінансового омбудсмена з чітко визначеними повноваженнями та порядком виконання його рішень.

Важливим кроком у напрямі побудови інклюзивного фінансового середовища є розробка НБУ концепції «банку фінансової інклюзії» [21] — спеціалізованої банківської установи зі спрощеними регуляторними вимогами, орієнтованої на обслуговування громадян у прифронтових та деокупованих районах. Реалізація цієї концепції потребуватиме внесення змін до Закону «Про банки і банківську діяльність» [6] в частині запровадження окремого виду банківської ліцензії з обмеженим колом дозволених операцій. Таким чином, вдосконалення правових механізмів захисту прав споживачів фінансових послуг потребує комплексного підходу, що поєднує уточнення законодавчих визначень, запровадження спеціального статусу вразливих споживачів, підвищення

стандартів розкриття інформації та створення дієвої позасудової системи захисту прав.

2.3. Державна стратегія розвитку фінансового сектору та цифровізація фінансових послуг

Розвиток правового регулювання фінансового сектору в Україні відбувається в рамках програмно-стратегічних документів, що визначають пріоритети державної фінансової політики на середньострокову перспективу. Ключовим серед них є Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року, затверджена Радою з фінансової стабільності [9], яка вперше на офіційному рівні закріпила фінансову інклюзію як один із стратегічних пріоритетів поряд із зміцненням фінансової стабільності, розвитком ринків капіталу та захистом прав споживачів. Закріплення фінансової інклюзії в стратегічному документі надає їй статусу державного пріоритету та формує правові підстави для відповідних законодавчих ініціатив. Разом з тим, стратегія містить переважно декларативні положення щодо фінансової інклюзії, не встановлюючи конкретних законодавчих зобов'язань та вимірних показників її забезпечення.

Цифровізація фінансових послуг є тим технологічним процесом, що докорінно змінює правовий ландшафт надання фінансових послуг та відкриває якісно нові можливості для розширення фінансового охоплення. Закон «Про платіжні послуги» [5] створив правову базу для функціонування фінтех-компаній в Україні, дозволивши надавати платіжні послуги без традиційної банківської ліцензії та заклавши основи для впровадження відкритого банкінгу — механізму, що дозволяє третім сторонам отримувати доступ до банківської інформації клієнта за його згодою для надання додаткових фінансових послуг. Відкритий банкінг має суттєвий потенціал для фінансової інклюзії: він знижує вартість фінансових послуг та розширює можливості для персоналізованих фінансових рішень навіть для осіб без кредитної історії.

Впровадження системи BankID Національного банку України створило правову та технічну основу для дистанційної ідентифікації клієнтів фінансових

установ. Можливість верифікації особи через державні реєстри без необхідності фізичної присутності у відділенні банку є критично важливою для забезпечення доступу до фінансових послуг внутрішньо переміщених осіб, осіб з обмеженими можливостями пересування та мешканців прифронтових районів. Базельський комітет з банківського нагляду визнає, що цифрова ідентифікація на основі надійного державного реєстру може бути рівноцінною альтернативою традиційним формам верифікації і рекомендує законодавчо сприяти її застосуванню [22, с. 45].

Водночас Звіт НБУ про фінансову інклюзію за 2023 рік [19, с. 7] фіксує суттєву диспропорцію між кількісними показниками охоплення банківськими рахунками та реальним використанням фінансових продуктів. Попри значне зростання кількості відкритих рахунків, рівень активного користування фінансовими послугами залишається низьким серед людей похилого віку, мешканців сільської місцевості та жителів окупованих і прифронтових територій. Це свідчить про те, що правові реформи, спрямовані лише на збільшення числа ліцензованих надавачів послуг, є недостатніми: необхідне додаткове правове регулювання, яке усуває поведінкові та інформаційні бар'єри – низьку фінансову грамотність, страх перед технологіями, недовіру до фінансових установ.

Одним із ключових інструментів розширення фізичного доступу до фінансових послуг у малих містах та сільській місцевості є агентські мережі — фізичні або юридичні особи, уповноважені надавати окремі фінансові послуги від імені ліцензованих установ. Досвід африканських країн (M-Pesa в Кенії) та держав-членів ЄС свідчить про високу ефективність агентської моделі для досягнення цілей фінансової інклюзії [11]. Проте українське законодавство – зокрема Закон «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [2] – не містить комплексного правового регулювання агентської діяльності у сфері фінансових послуг: не визначені стандарти кваліфікації агентів, межі їхньої відповідальності перед споживачами та перелік операцій, що можуть здійснюватися через агентів.

Це є суттєвою прогалиною, що обмежує розвиток альтернативних каналів надання фінансових послуг.

Не менш важливим є питання правового регулювання захисту персональних даних споживачів у процесі надання цифрових фінансових послуг. Зростання обсягів транзакційних та поведінкових даних, що збираються фінтех-компаніями та банками, ставить на порядок денний питання про межі допустимого використання таких даних та правові гарантії для споживачів. Стаття 32 Конституції України [1] гарантує право на недоторканність особистого і сімейного життя, однак спеціальне законодавство у сфері захисту фінансових даних споживачів потребує суттєвого вдосконалення відповідно до стандартів GDPR, що діють в ЄС.

Перспективним напрямом розвитку правового регулювання є впровадження технологій RegTech та SupTech, що дозволяють автоматизувати процеси регуляторного комплаєнсу та наглядової діяльності. НБУ може суттєво покращити якість нагляду за дотриманням вимог фінансової інклюзії, одночасно знижуючи регуляторне навантаження на малі фінтех-установи, що обслуговують соціально вразливі групи. Дані Світового банку підтверджують, що цифровізація платіжних послуг відіграє ключову роль у прискоренні фінансової інклюзії в країнах, що розвиваються [18]. Принципи G20/OECD [20] у свою чергу встановлюють стандарти захисту прав споживачів цифрових фінансових продуктів, що мають стати орієнтиром для подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства.

Таким чином, державна стратегія розвитку фінансового сектору та процеси цифровізації формують правове середовище, що об'єктивно сприяє розширенню фінансової інклюзії. Однак реалізація цього потенціалу вимагає прийняття конкретних законодавчих актів щодо агентських мереж, дистанційної ідентифікації, захисту даних споживачів цифрових послуг та підвищення фінансової грамотності як елемента публічно-правового обов'язку держави щодо своїх громадян.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ

3.1. Правові бар'єри для доступу до фінансових послуг для вразливих верств населення

Важливою темою в сучасних дискусіях щодо законодавчих змін, пов'язаних із фінансовою інклюдією, є питання про те, чи створило чинне законодавство правові бар'єри, що перешкоджають деяким споживачам отримати доступ до фінансових послуг. Хоча регуляторні акти загалом надають пріоритет збільшенню кількості споживачів, які мають доступ до фінансового ринку, є численні випадки, коли ці закони або застосовуються непослідовно, або суперечать одне одному, що робить неможливим або, принаймні, значно ускладненим для певних груп споживачів отримання доступу до своїх прав та їх використання.

До споживачів, на яких це питання, ймовірно, найбільше вплине, належать: особи з інвалідністю;

люди похилого віку;

внутрішньо переміщені особи (ВПО);

ветерани військових дій; особи, які проживають у сільській місцевості та/або малих містах;

особи, які не мають постійної адреси; та всі особи, які мають дуже низький рівень фінансової грамотності, або взагалі не мають її.

Однією з найбільших правових перешкод у сфері ідентифікації клієнтів є надмірне регулювання ідентифікації клієнтів Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів» [12].

Сам закон передбачає можливість спрощеної ідентифікації для певних категорій транзакцій, проте на практиці фінансові установи, як відомо, використовують більш суворі методи перевірки через ризик-орієнтований підхід, а також небажання нести регуляторну відповідальність. Клієнти з числа ВПО мають прямий вплив, оскільки вони часто не мають можливості підтвердити своє

місце проживання, або ветерани, які намагаються реінтегруватися в суспільство [23].

Друге питання полягає у розробці нормативно-правової бази для прав споживачів тих осіб, які користуються фінансовими послугами, та способів захисту цих прав. «Закон України про фінансові послуги та фінансові компанії» (Закон про фінансові послуги) визначає такі терміни, як «споживач» та «фінансова послуга»; однак він конкретно не передбачає отримання споживачами відповідних фінансових послуг.

Натомість, у Європейському Союзі захист прав споживачів забезпечує систематичну підтримку через нормативно-правову базу порівняно із загальною розрізненістю регулювання захисту прав споживачів в Україні стосовно споживчих обмежень.

Відсутність доступної інфраструктури створює третю перешкоду для розширення використання цифрових грошей у країнах, що розвиваються: недостатня кількість банківських відділень у сільській місцевості та цифрові платіжні сервіси, які не охоплюють усі регіони країни. Населення також має різний рівень фінансової грамотності, що може створювати додаткові перешкоди для розвитку фінансової системи. Закон України «Про платіжні послуги» забезпечує правову базу для розвитку цифрових методів оплати, але не передбачає конкретних механізмів, які б вимагали від постачальників платіжних систем розширення географічного чи соціального доступу до своїх послуг.

Це стає особливо критичним під час війни, коли значна частина населення зазнала вимушеного переміщення та знищення частини або всіх фінансових послуг і систем, на які вони покладалися. Четвертий блок складається з бар'єрів для реалізації та захисту суб'єктивних прав споживачів, які користуються фінансовими послугами, судовими та позасудовими засобами. Як визначив О. О. Кот, механізми забезпечення суб'єктивних цивільних прав повинні мати встановлені процесуальні гарантії, а за їх відсутності, навіть якщо права встановлені законами, вони не мають жодної фактичної гарантії їхнього виконання [15].

Фінансовий омбудсмен є неефективним, так само як обмежені повноваження НБУ щодо захисту споживачів небанківських фінансових послуг, а також складність і вартість звернення за судовим захистом надають мало можливостей багатьом споживачам фактично отримати засоби правового захисту від порушених прав, особливо серед вразливих груп населення. Для усунення цих бар'єрів необхідний всебічний перегляд усього підходу до регулювання права, включаючи встановлення спеціальних гарантій доступності для вразливих груп у всій правовій базі, створення більш ефективної позасудової бази для захисту прав споживачів та підвищення загальної фінансової грамотності споживчої бази по всій Україні [19].

3.2. Вплив фінтех-технологій та криптовалют на правову сферу фінансової інклюдії

Поява та еволюція фінансових технологій (фінтех) трансформує способи надання фінансових послуг та створює нові шляхи для розширення фінансового охоплення. Одночасно, еволюція фінтех також ставить під сумнів законодавство, вимагаючи внесення змін до чинних нормативних актів, щоб відповідати реаліям цифрової економіки. Розуміння того, як створити правову базу, яка сприяє використанню технологій для розширення фінансової інклюдії та захищає як права споживачів, так і фінансову стабільність, є критично важливим питанням. Рамки, встановлені Законом України «Про платіжні послуги» [5], забезпечили основу для функціонування всіх фінтех-компаній в Україні та ввели в українське законодавство концепції платіжних установ та установ електронних грошей. Крім того, цей закон створив рамки для відкритого банкінгу – механізму, розробленого для того, щоб постачальник фінансових послуг мав доступ до банківської інформації клієнта (з дозволу клієнта) з метою надання додаткових послуг.

Крім того, очікується, що цифрові платіжні інструменти знизять транзакційні витрати та значно розширять доступ до фінансових послуг, зменшуючи ймовірність того, що такі послуги стануть доступними для людей, які проживають у віддалених районах або мають обмежену мобільність. І

навпаки, фінтех-компанії наразі не підлягають такому ж суворому пруденційному нагляду, як банки [6], що створює можливості для регуляторного арбітражу та обмежує захист прав споживачів.

Крім того, однією з правових проблем, пов'язаних з фінансовою інклюдією, є регулювання криптовалют та токенизованих фінансових інструментів. Децентралізовані фінансові технології (DeFi) потенційно можуть дозволити надання фінансових послуг тим, хто не має банківських рахунків, без необхідності проходження більш традиційних форм ідентифікації.

І навпаки, волатильність криптоактивів, відсутність механізму захисту від потенційної втрати коштів та складність інтерфейсу користувача створюють певний рівень ризику, пов'язаного з їх використанням, для споживачів, які перебувають у групі ризику. В Україні правовий статус криптоактивів досі визначено лише частково, що створює правову неоднозначність як для користувачів, так і для тих, хто надає послуги користувачам.

Застосування штучного інтелекту (ШІ) та технологій великих даних як для оцінки кредитоспроможності, так і для перевірки клієнтів відкриває можливості для розширення доступу до кредитів шляхом переходу від традиційних метрик до альтернативних методів оцінки (наприклад, тих, що використовують ШІ) для осіб без кредитної історії. Однак відсутність прозорої правової бази щодо алгоритмічних рішень у секторі фінансових послуг створює потенціал для дискримінації та порушення прав споживачів, що суперечить принципам фінансової інклюдії (наприклад, [17]).

Тому дослідження, що вивчають інституційні ризики щодо фінансової інклюдії, рішуче підтверджують необхідність законодавчої кодифікації щодо прав споживачів на оскарження автоматизованого рішення, прийнятого у секторі фінансових послуг. У зв'язку з цим дослідження інституційних ризиків, пов'язаних з фінансовою інклюдією, закликають до необхідності створення законодавства, яке надає споживачам право отримати пояснення щодо рішення, згенерованого ШІ (або згенерованого алгоритмом), прийнятого у сфері фінансових послуг, а також можливість для споживача оскаржити таке рішення.

Сферою потенційного правового регулювання є впровадження RegTech та SupTech, оскільки НБУ міг би покращити спосіб моніторингу дотримання нормативних вимог і водночас зменшити регуляторне навантаження на малі фінтех-установи, які переважно обслуговують вразливі групи. Розробка необхідної правової бази також повинна враховувати передовий світовий досвід, включаючи дані Світового банку щодо того, як технології цифрових платежів можуть покращити фінансову інклюзію [18], та стандарти ОЕСР щодо захисту прав споживачів цифрових фінансових продуктів [20].

3.3. Напрямки гармонізації законодавства України з нормами ЄС щодо фінансової інклюзії

З точки зору фінансової інклюзивності, гармонізація законодавства України та Європейського Союзу є важливим стратегічним завданням. Це необхідно через зобов'язання гармонізувати законодавство з Європейським Союзом в рамках їхньої європейської інтеграції, а також через практичну необхідність удосконалення внутрішнього правового регулювання. Для виконання своїх зобов'язань щодо гармонізації з правовими рамками Європейського Союзу, Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом вимагає, щоб Україна впровадила повний комплекс (правову базу Європейського Союзу) регуляторних заходів, що стосуються банківської справи (зокрема, банківського регулювання), страхування, платежів та захисту прав споживачів, в результаті дії Угоди про асоціацію.

У зв'язку з новим статусом України як кандидата на членство в Європейському Союзі у 2022 році, ці зобов'язання набудуть ще більшого значення. Впровадження положень Директиви 2014/92/ЄС щодо порівнянності комісій за платіжні рахунки, перекази коштів за рахунками та доступ до базових платіжних рахунків буде першою сферою гармонізації, яку Україна розгляне під час інтеграції з ЄС. Ця Директива надає кожній особі, яка легально проживає в ЄС, право відкрити базовий платіжний рахунок незалежно від її доходу чи наявності постійної адреси. Аналогічне законодавство необхідно буде прийняти в Україні шляхом внесення змін до Закону України "Про банки та банківську

діяльність" [6] та Закону України "Про платіжні послуги" [5], які вимагатимуть від банків надавати базовий набір продуктів платіжних послуг безкоштовно або за найнижчою можливою ціною клієнтам, які відповідають визначенню соціально вразливих клієнтів, передбаченому законодавством України.

Другою метою є вдосконалення системи захисту прав споживачів фінансових послуг в Україні відповідно до стандартів ЄС. Існуючі дослідження показують, що європейська модель регулювання ринку фінансових послуг має три рівні захисту:

- 1) законодавчий (директиви та регламенти),
- 2) регуляторний (акти, видані європейськими наглядовими органами)
- 3) інституційний (фінансовий омбудсмен та альтернативні механізми вирішення спорів) [4].

Для впровадження цієї моделі в Україні однією з головних цілей є створення правової бази, яка встановлює особливий статус вразливих споживачів фінансових послуг та закріплює для них додаткові засоби захисту, а також розробка готового альтернативного механізму вирішення спорів щодо фінансових послуг. По-третє, напрямки гармонізації полягають у адаптації законів про боротьбу з відмиванням грошей (AML), щоб можна було впровадити підхід ЄС до пропорційності заходів ідентифікації клієнтів. Хоча Закон України про запобігання та протидію відмиванню грошей загалом відповідає міжнародним стандартам FATF, залишається необхідним краще деталізувати спрощені заходи належної перевірки для соціально вразливих клієнтів, і зробити це без збільшення регуляторного навантаження на цих клієнтів або розширення регуляторного навантаження, щоб включити клієнтів, які не є соціально вразливими, водночас дозволяючи ефективні програми боротьби з відмиванням грошей та фінансовими злочинами. Нарешті, має відбутися вдосконалення регулятора страхування відповідно до обов'язкових вимог директив ЄС про страхування та регулятора кредитних спілок відповідно до обов'язкових вимог директив ЄС про кредитні спілки.

Четверта категорія описує, як зміняться правові норми для нових форм фінансування та впровадження фінтех/банківських послуг, щоб відобразити впровадження регуляторних ініціатив ЄС, таких як регламент MiCA для ринків криптоактивів та PSD3 для оновлення правил щодо платіжних послуг та відкритого банкінгу (обмеження потужностей) [4]. З огляду на те, що правові механізми, що підтримують фінансову інклюзію, знаходяться на перетині кількох секторів і потребують системних рішень [22], важливо, щоб гармонізація правових рішень для фінансового сектору відбувалася не на ситуативній основі, а як частина скоординованої стратегії реформування фінансового сектору. Стратегія розвитку фінансового сектору України (2025) [11] встановила загальні принципи, якими керуватимуться правові бази для підтримки цілей фінансової інклюзії; однак, стратегія потребує модифікації/внесення змін з огляду на триваючу війну в країні та зусилля щодо європейської інтеграції, і повинна продовжувати розвиватися з виникненням нових викликів та зміною міжнародних зобов'язань України. [21]

ВИСНОВКИ

Курсова робота пропонує ґрунтовне дослідження правових наслідків, пов'язаних із фінансовою інклюдією, та різних механізмів, доступних для забезпечення доступу до фінансових послуг в контексті України. З цього аналізу було зроблено кілька висновків:

1. Фінансова інклюдія, як один із прикладів правової категорії, може бути визначена як сукупність правових норм, принципів та інституційних механізмів, що забезпечують рівний та недискримінаційний доступ усіх верств населення до основних фінансових продуктів та послуг. Правова сутність фінансової інклюдії полягає у закріпленні прав та обов'язків учасників фінансових відносин, встановленні державних гарантій доступності фінансових послуг та створенні механізмів захисту прав споживачів. Фінансова інклюдія – це самостійна галузь фінансового права, що існує на перетині банківського права, права захисту прав споживачів та права соціального захисту.

2. На фінансову інклюдію вплинули документи ООН та інших міжнародних організацій, таких як «Група двадцяти», Базельський комітет з банківського нагляду та Альянс за фінансову інклюдію. Важливі рекомендації включають Принципи G20 щодо інноваційної фінансової інклюдії; Цілі сталого розвитку ООН (зокрема Ціль 8.10); та нормативно-правову базу ЄС щодо платіжних послуг (тобто PSD2 та SEPA). Крім того, досліджуючи іноземні приклади таких країн, як Індія (завдяки унікальній біометричній ідентифікації під назвою Aadhaar), Кенія (з M-Pesa), Польща (завдяки новій системі BLIK) та скандинавські країни (які використовують як правові стандарти, так і заходи захисту прав споживачів), можна зробити висновок, що ці види регулювання значно покращили доступ до доступних фінансових послуг, водночас забезпечуючи належний захист споживачів.

3. Національний банк України та різні регулятори фінансових ринків формують правове середовище для забезпечення фінансової інклюдії. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року та Стратегія фінансової інклюдії окреслюють основи державної політики, розробленої урядом. Водночас,

на сьогоднішній день немає законодавчого підтвердження правового статусу НБУ, який є гарантом фінансового доступу. Ця відсутність законодавчого підтвердження обмежує ефективність належного та необхідного регулювання.

4. Оцінка національного законодавства щодо банківського та небанківського фінансового секторів виявила значні прогалини в законодавстві щодо фінансової інклюзії. Закони України «Про банки та банківську діяльність», «Про платіжні послуги» та «Про фінансові послуги та фінансові компанії» містять лише невелику кількість положень щодо доступності послуг. Не існує єдиного правового документа, який би систематично розглядав питання фінансової інклюзії; визначав суб'єктів, механізм реалізації та штрафи за порушення доступності фінансових послуг. Існують правові механізми для захисту прав споживачів, і вони є важливим компонентом інклюзивної фінансової системи. Закон України «Про захист прав споживачів» та нормативні акти НБУ та НКЦПФР забезпечують основу для захисту прав споживачів через законодавство, але їх недостатньо для підтримки захисту вразливих груп споживачів. Було необхідно прийняти закони, що спеціально забезпечують правові гарантії для людей похилого віку, інвалідів та внутрішньо переміщених осіб, включаючи необхідність спрощення процесів ідентифікації, забезпечення можливості отримання послуг за прийнятною вартістю.

5. Цифровізація фінансів та державна стратегія розвитку фінансів створюють правове середовище для підвищення фінансової інклюзії за допомогою технологій. Впровадження BankID, а також розвиток електронних гарантів та мобільного банкінгу розширили доступність надання фінансових послуг і, отже, створили можливості для розширення індустрії фінансових послуг. Однак, правова база, що регулює ці цифрові фінансові послуги, не встигає за технологічним розвитком цифрових фінансів; таким чином, питання електронної ідентифікації осіб з низьким рівнем доходу; правовий статус цифрових фінансових агентів; та відповідальність за відмову від надання послуг у цифровому просторі наразі залишаються невирішеними.

6. Системні правові перешкоди перешкоджають доступу до фінансових послуг для вразливих груп населення. Основними бар'єрами є: надмірно складна ідентифікація клієнтів за методом KYC/AML; відсутність законодавчого мандата для банків пропонувати базові платіжні рахунки; географічні регіони з нерівномірною фінансовою інфраструктурою та відсутність нормативних актів, що стосуються доступності фінансових послуг для людей з інвалідністю. Для подолання цих бар'єрів законодавча реформа має відбутися на обох рівнях.

7. Технологічні інновації, що забезпечуються фінтехом та криптовалютами, докорінно змінили правове регулювання фінансової інклюзії. Позитивний вплив включає розширення доступу до фінансових послуг для малозабезпечених верств населення, зниження транзакційних витрат для користувачів та підвищення рівня фінансової грамотності. Однак, через відсутність належного правового регулювання криптоактивів в Україні, а також ризики, спричинені шахрайством та технологічною нерівністю, криптоактиви наражають вразливих споживачів на більші ризики для фінансової безпеки. Закон України «Про віртуальні активи» є лише початковим етапом у створенні повноцінної правової бази для цифрових фінансів в Україні.

8. Стратегічний напрямок розвитку правової бази уряду України в рамках європейської інтеграції полягає в гармонізації українського законодавства зі стандартами Європейського Союзу. Правова база для забезпечення доступу до фінансових послуг, встановлена європейським законодавством, базується на трьох регламентах: Директиві ЄС про платіжні рахунки (PAD 2014/92/EU), яка гарантує право фізичних осіб відкривати базовий платіжний рахунок, Директиві PSD2, яка вносить зміни до попередніх директив щодо надання платіжних послуг, та Регламенті DORA, який встановлює основні принципи електронного банкінгу. Для розвитку свого внутрішнього законодавства в цій сфері Україні слід розглянути можливість запровадження положень, що надають фізичним особам право відкривати базовий платіжний рахунок; забороняють дискримінацію щодо доступу до фінансових послуг; розширюють доступність

фінансової інфраструктури; та забезпечують механізми альтернативного вирішення спорів, що виникають у зв'язку з використанням фінансових послуг.

9. Досліджуючи питання фінансової інклюдії в Україні, шляхом ретельного аналізу чинного законодавства, ми змогли виявити системні недоліки в правовій та регуляторній базі, що стосується цієї сфери. Крім того, ми змогли надати рекомендації на основі фактичних даних щодо того, як виправити ці недоліки шляхом внесення змін до законодавства. Найголовніша рекомендація полягає в тому, щоб Україна запровадила окремий закон, що стосується фінансової інклюдії, щоб уточнити законодавчі положення щодо доступу до фінансових послуг, встановити правовий захист для вразливих членів суспільства та забезпечити відповідність українського законодавства стандартам ЄС у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (із змін.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» від 14.12.2021 № 1953-IX. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 7. Ст. 50.
3. Гетманцев В. Д. Правове регулювання фінансових послуг в Україні: проблеми теорії і практики. Київ: Юрінком Інтер, 2022. 320 с.
4. Шевчук О., Береза Р. Правові засади регулювання ринку фінансових послуг у Європейському Союзі: концептуальні підходи, нормативно-правові механізми та інституційна структура. *Актуальні проблеми правознавства*. 2025. Вип. 1. С. 62–68.
5. Закон України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 № 1591-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 40. Ст. 326.
6. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III (із змін.). Відомості Верховної Ради України. 2001. № 5-6. Ст. 30.
7. Шевчук О., Ментух Н. Захист прав споживачів фінансових послуг згідно законодавства України та Європейського союзу. *Цінність права як найефективнішого регулятора суспільних відносин*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 2016 р.). С. 30–35.
8. Directive 2014/92/EU of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on the comparability of fees related to payment accounts, payment account switching and access to payment accounts with basic features. OJ L 257, 28.8.2014.
9. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. Затверджена Рішенням Ради з фінансової стабільності. Київ, 2020. 48 с.
10. Шевчук О., Ментух Н. Гармонізація законодавства України про фінансові послуги з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС. *Карпатський правничий часопис*. 2015. Вип. 8. С. 98–105.
11. Пальчик М. Л. Актуальні питання правового забезпечення фінансової інклюзії: міжнародний досвід та перспективи для України. Науковий вісник

Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Том 5. No 91. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.5.27>.

12. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 No 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20>.

13. Мушеник І. М., Грушецький С. М. Забезпечення фінансової безпеки України в період воєнного часу та в умовах фінансової інклюзії. *Modern Economics*. 2022. No 32. С. 70-74.

14. Закон України «Про кредитні спілки» від 20.12.2001 No 2908-III (із змін.). Відомості Верховної Ради України. 2002. No 15. Ст. 101.

15. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики. Київ: Алерта, 2017. 536 с.

16. Закон України «Про страхування» від 18.11.2021 No 1909-IX. Відомості Верховної Ради України. 2022. No 8. Ст. 65.

17. Корнівська В. О. Інституційні ризики фінансової інклюзії. *Економічна теорія*. 2020. No 4. С. 45-64.

18. World Bank. *Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19*. Washington, DC: World Bank, 2022. 162 p.

19. Національний банк України. Звіт про фінансову інклюзію в Україні. Київ: НБУ, 2023. 64 с. URL: <https://bank.gov.ua>.

20. OECD. *G20/OECD High-Level Principles on Financial Consumer Protection*. Paris: OECD Publishing, 2022. 45 p.

21. Національний банк України. Банк фінансової інклюзії: концепція нового типу фінансової установи (прес-реаліз НБУ, 2024). URL: <https://bank.gov.ua>.

22. Basel Committee on Banking Supervision. *Core Principles for Effective Banking Supervision*. Basel: BIS, 2012. 86 p.

23. Онищенко С. В., Глушко А. Д. Фінансова та цифрова інклюзія ветеранів в аспекті зміцнення соціально-економічної безпеки. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2024. № 15. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-15-03-04>.